

Monika Banaś
Uniwersytet Jagielloński
 <http://orcid.org/0000-0002-6542-4053>
 monika.banas@uj.edu.pl

© Copyright by Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społecznego i Dialogu Międzykulturowego,
COOPERANTIS, Księgarnia Akademicka & individual authors, 2025

Recenzent
dr hab. Monika Ślufińska, prof. UJ

Opracowanie redakcyjne
Magda Kowalewicz

Projekt okładki, skład i łamanie
Stanisław Tuchołka | panbook.pl

ISBN 978-83-8368-405-5 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383684055>

Na okładce wykorzystano elementy graficzne wygenerowane przez AI

Publikacja dofinansowana przez Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Społecznego i Dialogu
Międzykulturowego, COOPERANTIS

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Monika Banaś

O PRZENIKANIU RZECZY – WOJNA, KULTURA, POLITYKA 7

Ewa Stasiak-Jazukiewicz, Marta Jas-Koziarkiewicz

RAMOWANIE WOJNY. JAK POLSKIE MEDIA INFORMACYJNE
PREZENTOWAŁY KONFLIKT ZBROJNY ROSJI Z UKRAINĄ
W PIERWSZYM ROKU JEGO TRWANIA 18

Renata Hołda

DZIEDZICTWO KULTUROWE I JEGO ZAGROŻENIA
W SYTUACJI KONFLIKTU WOJENNEGO 35

Juliusz Sikorski

WALKA I WOJNA INFORMACYJNA – ZAKRES POJĘCIOWY I ŚRODOWISKA
JEJ PROWADZENIA. PRÓBA UJĘCIA TEORETYCZNEGO 47

Iryna Kukharuk

KULTURA JAKO NARZĘDZIE *SOFT POWER*
W WOJNIE UKRAIŃSKO-ROSYJSKIEJ 66

Yuliana Lavrysh

OBRAZ KAPELANA WOJSKOWEGO W MEDIACH I JEGO ROLA DUCHOWA
I KULTUROWA PODCZAS WOJNY ROSYJSKO-UKRAIŃSKIEJ (2014–2025) .. 85

Viktoryia Klimovich

KONTROLA NAD EMOCJAMI W ROSYJSKIM DISKURSIE POLITYCZNYM ... 102

Jan Gordziejew

ZACHODNIORUSYZM I JEGO RENESANS W KONTEKŚCIE NOWEJ
ZIMNEJ WOJNY 118

Helena Jańczuk

ZAKAZAĆ CZY KONTROLOWAĆ? ANALIZA PORÓWNAWCZA
POSTAW ADMINISTRACJI STANÓW ZJEDNOCZONYCH
I UNII EUROPEJSKIEJ WOBEC APLIKACJI TIKTOK 136

Jakub Polit

MARY „PINKY” HARDY MACARTHUR I JEJ SYN GENERAL 154

Paweł Skorut

USTAWA AZYLOWA. POMIĘDZY CELAMI STRATEGICZNYMI
A PRAWORZĄDNOŚCIĄ RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ 166

INDEKS OSOBOWY 181

MONIKA BANAS

<http://orcid.org/0000-0002-6542-4053>

Uniwersytet Jagielloński

monika.banas@uj.edu.pl

O PRZENIKANIU RZECZY – WOJNA, KULTURA, POLITYKA

Określenie „przenikanie rzeczy” ma na celu zwrócenie uwagi Czytelnika na złożone procesy, w których materialne obiekty otrzymują zmodyfikowany status, funkcje oraz znaczenie, zwłaszcza w sytuacji, w której wojna nie jest stałym i zawsze obecnym elementem ludzkiego życia. Rzecz rozumiana w niniejszym kontekście to nie tylko konkretny obiekt fizyczny, lecz także zjawisko, proces oraz słowo, które poprzez ludzkie działanie staje się *rzeczy-wistością*: realną, imaginowaną, fizykalną, symboliczną, intelektualną.

Powiązane z sobą sfery kultury i polityki oraz wojny (wynikającej z tych dwóch pierwszych), narzucają jednostkom i wspólnotom specyficzną formę działania, dyktowaną zbiorem wartości stanowiących jądro kultury. Sprawiedliwość, demokracja, równouprawnienie, nierówność społeczna, totalitaryzm, opresja, przemoc – to tylko wybrane przykłady rozwiązań systemowych opartych na dominujących w danej wspólnocie porządkach.

Idee oraz ideologie, budowane na podstawie systemów aksjonormatywnych, otoczone są szerszym repertuarem obiektów i postaci. W powiązanych z sobą przestrzeniach kultury, polityki i wojny rzeczy materialne, jak np. mundur, broń, insygnia wojskowe, godło czy flaga, mieszają się z innymi artefaktami, jak np. pieśń, „odezwa do ludu”, obraz, informacja czy jej – typowa dla ponowoczesnych społeczeństw spektaklu – forma uproszczonej grafiki, mem. Przedmioty wskazane jako egzemplifikacje przemieszczają się między różnymi porządkami sensu: narzędzia użytkowe stają się symbolami, infrastruktury – zasobami politycznymi, obrazy – bodźcami mobilizacji, a pamiątki – nośnikami pamięci zbiorowej, podlegającej kolejnym modyfikacjom poprzez zarządzanie wspólnotową pamięcią. Rzeczy te nie pozostają jedynie narzędziami ludzkiego działania lub jego tłem; stają się aktorami dzięki współtworzeniu zdarzeń oraz relacji międzyludzkich i międzyrzeczowych (Latour 2005; Bennett 2010).

W warunkach wojny materialność ulega intensywnym zmianom. Rzeczy nabierają zmodyfikowanego znaczenia i przyjmują wartości inne niż zwykle: emocjonalną (np. flaga, godło, hymn, pieśń patriotyczna), rynkową (np. artykuły spożywcze i woda, odzież, lekarstwa, paliwo), duchową (np. miejsca kultu, postaci świętych, praktyki religijne). Podlegają także zmienionym regulacjom normatywnym (np. sposób użycia flagi, status symboli, własność infrastruktury). W kontekście konfliktu rzeczy i praktyki społeczne z nimi związane intensyfikują swoją obecność lub odchodzą na dalszy plan, jeśli zdają się nieużyteczne lub zagrażające życiu jednostki czy wspólnoty (Star, Ruhleder 1996; Graham, Marvin 2001).

Celem rozdziału jest wskazanie na wybrane fenomeny dotyczące tytułowej triady oraz zaproszenie Czytelnika do podjęcia namysłu nad jej zmiennością i jednocześnie uniwersalnością. Pytania, które mogą w tym pomóc i warto je w tym miejscu postawić, to m.in.: 1) w jaki sposób szeroko rozumiana materialność przenika i koordynuje porządki wojny, kultury i polityki?; 2) jak praktyki i dyskursy społeczne nadają rzeczom nowe, zmodyfikowane oblicze, treść oraz sprawczość?; 3) w jaki sposób rzeczy warunkują przebieg wojny, jej obrazy i narracje?; 4) poprzez jakie narracje kultury opisują rzeczy związane z wojną i nadają im sens?; 5) w jaki sposób polityka zawłaszcza oraz reguluje status rzeczy?; oraz 6) jak technologie cyfrowe przyczyniają się do tworzenia bytów łączonych – hybrydowych (np. dron – obraz – informacja – działanie – narracja) (Graham, Marvin, 2001; Crawford, Joler 2018)? Powyższe pytania z oczywistych powodów nie wyczerpują całej puli zagadnień, ale stanowią punkt wyjścia dla rozważań przedmiotowych.

Rzeczy jako aktorzy i mediatorzy w kontekście wojennym

Zwrot ku materialności, który nastąpił w latach 90. ubiegłego wieku, pozwolił przesunąć uwagę z wyłącznej analizy reprezentacji (obecności) na praktyki, obiekty oraz sieci relacji między osobami i rzeczami (Bennett 2010; Hicks 2010; DeLanda, Harman 2017). W perspektywie teorii aktora – sieci (ANT) ludzie i nie-ludzie współtworzą układy sprawczości, w których rzeczy wpływają na przebieg zdarzeń przez swoje właściwości, powiązania i ograniczenia (Callon 1986; Latour 2005). Sprawczość rzeczy nie oznacza ich intencjonalności, lecz możliwość kształtowania relacji między użytkownikami oraz rezultatów zachodzących relacji. Na przykład nowoczesna broń zwiększa szansę wygranej; rozbudowana infrastruktura transportowa przyspiesza wymianę dóbr i ludzi; flaga mobilizuje oraz dyscyplinuje wspólnotę; mem krążący w sieci „roznosi” informację i wzbudza emocje; dron zaś reorganizuje czasoprzestrzeń działań (Gell 1998; Bennett 2010).

Rzeczy nie tylko pośredniczą, lecz mogą także odgrywać rolę mediatorów między aktorami, dyskursami i praktykami społecznymi (Latour 2005). Takie ujęcie

nadaje rzeczom status uczestników życia społecznego, w którym podlegają one określonym porządkom, między innymi: praktycznemu, symbolicznemu, politycznemu, gospodarczemu czy religijnemu.

W koncepcji „społecznego życia rzeczy” (Appadurai 1986) przedmioty żyją wraz z ludźmi, wraz z nimi odchodzą, powracają, umierają i rodzą się na nowo. Wojna wchodzi w ten cykl i dyktuje wszystkim inny rytm, zmienia wygląd i znaczenie – ludzi i rzeczy. Na przykład fragment zniszczonego budynku parlamentu może się stać relikwią pamięci, by po jakimś czasie ponownie powrócić do swojej prymarnej funkcji, lecz tym razem przyodzianej w dodatkową warstwę znaczeniową. Odbudowa staje się widzialnym znakiem i dowodem na sprawczość państwa i społeczeństwa, także ich kondycji finansowej (fundusze na odbudowę), organizacyjnej (zarządzanie budową) i politycznej (suwerenność decyzyjna) (Star, Ruhleder 1996; Graham, Marvin 2001).

Rzeczy, migrując między porządkami: praktycznym, materialnym i symbolicznym (np. most → infrastruktura → cel militarny → zniszczenie → odbudowa → symbol oporu → element polityki pamięci), zawierają potencjał performatywny, oddziałują na jednostki i wspólnoty, dzięki czemu mobilizują je lub odwodzą od działania (Graham, Marvin 2001; Latour 2005). W warunkach wojennych rola codziennych rzeczy ulega zniekształceniu: metro staje się bunkrem, szkoła – schronieniem, dom – celem. Materialność w tej perspektywie przyjmuje nowe wartości, przydatne w sytuacji kryzysowej: wytrzymałość budynku, zamaskowanie, poczucie bezpieczeństwa lub jego utrata itd. Równoległe z powyższymi procesami zmieniają się porządki prawne i etyczne – kto ma prawo użycia broni, jakiego rodzaju, w jakim zakresie, kiedy, wobec kogo; kto odpowiada za zniszczenie, odbudowę, zwrot zagrabionych dóbr, za śmierć ludzi.

Wojna reorganizuje nie tylko ludzką przestrzeń, lecz także ludzkie ciało. Mundur nadaje ciału odmienną od zwyczajnej tożsamość, przyporządkowuje, hierarchizuje, odróżnia i wyróżnia poprzez dystynkcje; koduje, rytmitizuje gesty, kroki, ruch; jest narzędziem dyscyplinującym zarówno samego nosiciela, jak i – a może przede wszystkim – obserwatora zewnętrznego.

Użycie ludzkiego ciała w czasie wojny jest niejednakowe. Współczesne armie, wyposażone w zaawansowany technologicznie sprzęt, nadal posługują się ludzkimi żołnierzami. Co prawda, towarzyszą im tzw. nie-ludzkie byty w postaci różnych form wyspecjalizowanego sprzętu ruchomego, pozwalającego zmniejszyć ludzkie straty, jednak człowiek wciąż jest obecny na polu walki. Nie dotyczy to tylko osób służących w armii. Ludność cywilna także narażana jest na skutki działań zbrojnych, a niejednokrotnie jest ich głównym celem. Przykład tego ostatniego mogą stanowić działania armii izraelskiej w Strefie Gazy, rozpoczęte jako reakcja odwetowa na zamach terrorystyczny przeprowadzony przez Hamas, a skierowany przeciw obywatelom Izraela, w 2024 roku.

Doświadczona wojną ludzkie ciało często zostaje w jej wyniku okaleczone, zniszczone, rozdarte, a przez to staje się niezdolne do normalnego życia. Podobnie dzieje się z psychiką. Ta również podporządkowuje się dyscyplinie wojennej, uczy się kontrolowania emocji, automatyzacji reakcji i czujności, skraca dystans – lub całkowicie go znosi – między reakcją wynikającą z namysłu a wyćwiczonym nawykiem. Rany i protezy wymagają, by wypracować nowe zakresy ruchu oraz nowe sposoby poruszania się. Leczenie i rehabilitacja prowadzą do odzyskiwania zdrowia, a jednocześnie negocjują nowe granice sprawności, często ograniczonej w stosunku do stanu sprzed wojny. Okaleczenia i blizny z kolei odgrywają rolę znaków emotywnych – opowiadają o historii człowieka, identyfikują go, klasyfikują, są materialnym śladem pamięci w czasie powojennym. Przez wejście w obieg znaków kulturowych funkcjonują jako materialne inskrypcje doświadczenia, np. pojawiają się w filmach, fotografiach, pomnikach, instalacjach i performansie – w szeroko rozumianej sztuce – i w ten sposób współtworzą semiotyczną mapę pamięci. Przykłady tego są liczne. Wystarczy przywołać np. dzieło Pabla Picassa *Guernica*, przedstawiające chaos i cierpienie związane z bombardowaniem miasta podczas hiszpańskiej wojny domowej. Postacie na obrazie są zniekształcone, okaleczone, wykrzywione, co symbolizuje wojenną tragedię i traumę. Innym przykładem jest *Ranny żołnierz* Ottona Dix'a, niemieckiego artysty, który sam brał udział w I wojnie światowej. Jego prace są bezpośrednim świadectwem okrutności wojny. Warto wspomnieć o znajdującym się w Waszyngtonie *Pomniku weteranów wojny w Wietnamie* Mai Lin; imiona wyryte na czarnej granitowej ścianie są materialnym śladem pamięci o poległych w tym konflikcie. W kontekście literatury można wskazać książkę *Blizny. Wojenne traumy i medycyna* Henryka Dudka i Andrzeja Chodackiego (2023); autorzy przedstawili, jak bolesne doświadczenia wojny wpływają na ciało i umysł. Z kolei film *The Act of Killing* Joshuy Oppenheimera jest wstrząsającym obrazem zbrodni dokonanych w Indonezji w latach 60. XX wieku; ukazuje, jak trauma i przemoc zapisują się w ludzkich ciałach i umysłach.

Znaczenia, wizualizacje, narracje

Wojna to nie tylko działania zbrojne, lecz także system znaczeń, w którym kultura porządkuje doświadczenie przemocy i dostarcza polityce legitymizacji (Butler 2009; Assmann 2011). W tych ramach rozstrzygane jest to, co otrzymuje miano sprawiedliwej wojny, uzasadnionej obrony czy zbrodniczej agresji, oraz czyje życie jest godne obrony, opłakiwania, żałoby lub skierowania na stracenie (Butler 2009; Assmann 2011).

Wspólnoty polityczne trwają dzięki opowieściom o pochodzeniu, cierpieniu, poświęceniu, zwycięstwie; na drodze tych narracji wyznaczane są reguły życia

wspólnotowego oraz granice – fizyczne i symboliczne – pozwalające na rozróżnienie „naszych” od „obcych”. W obrębie tych granic stale negocjowane są normy polityczne i moralne dotyczące wojny: jej usprawiedliwienia, pozyskania akceptacji środowiska zewnętrznego (innych państw, instytucji międzynarodowych, liderów religijnych) oraz wewnętrznego (własnego społeczeństwa) (Anderson 1997; Arendt 1999).

Polityka jako złożony instrument organizowania pokoju i wojny wykorzystuje szereg metod aktywujących oraz dezaktywujących ludzkie działanie. Dzieje się tak poprzez konstruowanie nośnych narracji, opartych z jednej strony na logicznym argumentowaniu, z drugiej zaś na emocjach – a ściślej na właściwym nimi zarządzaniu. W tym celu wykorzystywane są obrazy, wypowiedzi, teksty – innymi słowy dyskursy kulturowe.

Nowoczesna wojna, podobnie jak jej poprzednie emanacje, jest ściśle związana z mediami, odpowiednimi dla właściwej sobie epoki. Współcześnie, za pośrednictwem dzięki mediom obrazy „na żywo”, w „czasie rzeczywistym”, przenoszą odbiorcę w sposób fizycznie bezpieczny w region konfliktu. Dostarczają wrażeń, które w ponowoczesnych *społeczeństwach spektaklu*, odgrywają rolę mobilizacyjną (np. wola działania), kapitalizacyjną (np. liczba odsłon w Internecie) czy wręcz rozrywkową (np. przeżywanie skrajnych emocji). Zdjęcia ofiar i bohaterów działają jak moralna zachęta do podjęcia działania, wzbudzenia uczuć empatii lub wrogości, w zależności kto, do kogo i z jaką intencją adresuje przekaz (Sontag 2003; Zelizer 2010). Mając powyższe na względzie, w świecie, w którym coraz częściej obok ludzi występują algorytmy, współtworzące, a nawet tworzące opowiadane historie, bezrefleksyjny odbiorca, niewyposażony w odpowiednią wiedzę do dekodowania zmanipulowanych informacji (tekstowych i wizualnych), pozostaje bezbronny.

W tej sytuacji kluczowe stają się kompetencje krytycznego odbioru: rozpoznawanie śladów generatywności, powtarzalnych matryc narracyjnych i znaków automatycznej redakcji. Jednakowoż to nie wystarczy. Sama wiedza, bez odpowiedniej infrastruktury, będzie skuteczna tylko połowicznie. Jej dopełnieniem jest jawność źródeł, przejrzystość ścieżek pochodzenia treści, czytelnych oznaczeń modyfikacji oraz publicznie audytowanych modeli. Bez tych mechanizmów narasta asymetria poznawcza, w której odbiorca otrzymuje niejednokrotnie sprzeczne i mylące treści, dla zwiększenia zaś własnego bezpieczeństwa kognitywnego, zawęża źródła informacji tylko do nielicznych – tj. do tych, którym ufa. Powstawanie baniek informacyjnych prowadzi z kolei do narastającej polaryzacji, a nawet antagonizacji społecznej (Sunstein 2017; Newman et al. 2022).

Edukacja medialna i cyfrowa (szkoły, uniwersytety, biblioteki, instytucje kształcenia poza- i nieformalnego) wydaje się koniecznym i niezbędnym mechanizmem kreowania bezpiecznej przestrzeni informacyjnej, gdzie weryfikowanie faktów, hermeneutyka obrazów, logika promptów i rozpoznawanie ram afektywnych, będą

standardem. Innymi słowy, ochrona przed algorytmiczną przemocą symboliczną – która jest formą wojny hybrydowej – wymaga równoczesnego wzmocnienia kompetencji jednostek oraz odpowiedniego aplikowania skutecznych regulacji instytucjonalnych, ograniczających oraz przeciwdziałających manipulacji, bez wykorzystywania w tym celu cenzury.

W erze platform internetowych zarządzanie pamięcią coraz częściej przejmują systemy i algorytmy, zastępując tradycyjne instytucje. To systemy i algorytmy decydują o widoczności, tempie obiegu oraz hierarchii narracji. Walka o ramy i ścieżki interpretacyjne staje się równie istotna jak przewaga taktyczna na froncie (Hoskins, O'Loughlin 2010; Couldry, Hepp 2017). W konfliktach hybrydowych granice między frontem i szeroko rozumianym zapleczem ulegają zatarciu, a dezinformacja oraz celowo podsycana niepewność podważają zaufanie i utrudniają wspólne działanie (Kaldor 2012; Pomerantsev 2014). Przykłady takich sytuacji można znaleźć w różnych kontekstach. W mediach społecznościowych algorytmy decydują, które posty są widoczne dla użytkowników, a które są pomijane; w polityce – kampanie dezinformacyjne manipulują opinią publiczną i podważają tym samym zaufanie do instytucji państwa lub innych bytów wspólnotowych; podczas wojny propaganda i dezinformacja stają się rodzajem broni używanej do destabilizacji przeciwnika i uzyskania przewagi taktycznej.

Wojna na Ukrainie stanowi egzemplifikację połączonych wyżej wskazanych kontekstów. Od początku konfliktu (2014 rok) media społecznościowe i tradycyjne zostały wprzęgnięte w spiralę narracyjną, łączącą informację z dezinformacją. Rosja wykorzystywała propagandę, aby przedstawiać Ukrainę jako państwo upadłe, będące w politycznym i gospodarczym chaosie, prześląknięte korupcją. Działania te miały na celu osłabienie morale ukraińskiego społeczeństwa i ukraińskiej armii, a także zdobycie międzynarodowego poparcia dla inwazji, zwanej w rosyjskim dyskursie „operacją specjalną”. Z kolei Ukraina starała się przeciwdziałać tym narracjom, przedstawiając Rosję jako bezwzględnego agresora, okupanta realizującego politykę powrotu do dawnej konstelacji politycznej, z czasów ZSRR (Pomerantsev 2014; Galeotti 2019).

Podobnie konflikt izraelsko-palestyński jest pełen przykładów użycia dezinformacji i propagandy. Obie strony konfliktu wykorzystują media do upowszechniania swoich narracji oraz pozyskania wsparcia środowiska międzynarodowego: moralnego, politycznego i militarnego. Izrael często przedstawia swoje działania jako obronne, mające na celu ochronę obywateli przed atakami terrorystycznymi, podczas gdy Palestyńczycy starają się ukazać Izrael jako krwawego najeźdźcę, łamiącego wszelkie konwencje międzynarodowe oraz wszelkie zasady humanitarne (Kampf, Liebes 2013; Khatib 2013). Również wojna w Afganistanie dostarcza licznych przykładów dezinformacji. Talibowie często stosowali propagandę, aby przedstawiać siebie jako obrońców islamu oraz narodu afgańskiego,

Publikacja poświęcona jest trzem powiązanym fenomenom: wojnie, kulturze i polityce. Autorzy, analizując tytułową triadę w ujęciu interdyscyplinarnym, podejmują namysł nad relacjami zachodzącymi między tymi trzema obszarami ludzkiej działalności. Punktem wyjścia są pytania: w jakim stopniu (zależności) te trzy płaszczyzny wzajemnie się określają, jakim kosztem (nie tylko finansowym), jakie mogą być prognozy tegoż w kontekście trzeciej dekady XXI wieku oraz wynikające z tego możliwe (re)konfiguracje układów międzynarodowych. Prezentowane teksty w szczególności dotyczą kulturowych uwarunkowań wojny (jej różnych form), kultury politycznej, dyskursu politycznego i narracji o wojnie, obrazów wojny w tekstach kultury, niszczenia kultury jako instrumentu wojny oraz zastosowania sztucznej inteligencji w działaniach wojennych i w polityce.

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8368-405-5